

ТЕОРІЯ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ ТА СПЕЦИФІКА ЇЇ ВТІЛЕННЯ У СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

THE THEORY OF THE CONSTITUTIONAL STATE AND THE SPECIFICS OF ITS IMPLEMENTATION IN MODERN UKRAINIAN SOCIETY

Ляшук Р.М., д.ю.н., доцент,
професор кафедри теорії права та кримінально-процесуальної діяльності
Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького

Цукан О.В., курсант II курсу факультету правоохоронної діяльності
Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького

Доктрина правової держави формувалася протягом тривалого періоду історії людства. Ще античні мислителі наголошували на необхідності створення справедливих законів, забезпечення прав і свобод людини. Однак ідея правової держави не стала цілісною науковою теорією до XVIII ст.

Поняття правової держави залишається однією з центральних категорій в теорії держави і права, історії держави і права, науки конституційного права та багатьох інших галузей права.

Правова держава передбачає поступову демократизацію суспільства, створення правових засад державного будівництва, повагу до верховенства права і правових принципів. Правовою вважається та держава, в якій визнається пріоритет прав людини перед правами будь якої спільноти, прав народу перед правами держави, де визначальним пунктом громадського регулювання є інтереси особистості, які визнаються як беззаперечні цінності.

Формування правової держави є вкрай складним, багатоплановим процесом, що передбачає не лише формування структур влади, які здатні забезпечити дотримання законності та прав громадян, але й наявність широкого спектру політичних партій і рухів, соціальних груп і прошарків зі своїми специфічними інтересами, особливою правовою, політичною, соціальною, економічною поведінкою. Водночас побудова правової держави передбачає, наявність високого рівня правосвідомості населення. Тому основною передумовою належної реалізації є високий рівень правової свідомості, освіченості громадян та державних органів.

За часів незалежності наша держава зробила важливі кроки до становлення України як правової держави, поступово впроваджуючи передові інновації у сфері забезпечення прав і свобод людини, але формування усталених національних основ правової держави, на сьогоднішній день, ще поки триває та виборюється.

Тому аналіз передумов правової держави, виявлення ознак та пошук ефективних шляхів побудови правової держави є проблемами, які потребують невідкладного вирішення в умовах цивілізованого суспільства.

Ключові слова: правова держава, влада, права людини, громадянське суспільство, правова культура, правова освіта.

The doctrine of the rule of law was formed during a long period of human history. Even ancient thinkers emphasized the need to create fair laws, ensure human rights and freedoms. However, the idea of a legal state did not become a coherent scientific theory until the 18th century.

The concept of the rule of law remains one of the central categories in the theory of the state and law, the history of the state and law, the science of constitutional law, and many other areas of law.

The rule of law provides for the gradual democratization of society, the creation of legal foundations for state construction, respect for the rule of law and legal principles. A legal state is considered to be a state in which the priority of human rights over the rights of any community, the rights of the people over the rights of the state, where the interests of the individual, which are recognized as indisputable values, are the defining point of public regulation. The formation of the rule of law is an extremely complex, multifaceted process, which involves not only the formation of power structures capable of ensuring compliance with the law and the rights of citizens, but also the presence of a wide range of political parties and movements, social groups and strata with their own specific interests, especially legal, political, social, economic behavior. At the same time, building a legal state requires a high level of legal awareness of the population. Therefore, the main prerequisite for proper implementation is a high level of legal awareness and education of citizens and state bodies.

During the time of Independence, our state took important steps towards the establishment of Ukraine as a legal state, gradually introducing advanced innovations in the field of ensuring human rights and freedoms, but the formation of a nation with regard to the legal state is still ongoing.

Therefore, the analysis of the prerequisites of a legal state, the identification of signs and the search for effective ways of building a legal state are problems that require an urgent solution in the conditions of a civilized society.

Key words: rule of law, government, supremacy of law, human rights, civil society, legal culture, legal education.

Вважається, що деякі ідеї та елементи правової держави з'явилися ще в давнину. Багато мислителів, таких як Аристотель та Марк Тулій Цицерон зробили внесок у теорію правової держави [1]. Особливу роль у її формуванні відіграв І. Кант, який визначив державу як «об'єднання великої кількості людей, які підкоряються закону» [2]. Цей мислитель вперше наголосив на взаємозалежності верховенства права та громадянського суспільства, стверджуючи, що розвиток громадянського суспільства обов'язково тягне за собою рух до верховенства права. Водночас доречним буде зазначити, що у працях І. Кант не вживає поняття «правова держава».

Вперше його застосували німецькі вчені, у 1813 р. К. Т. Велькер, а в 1829 р. Роберт фон Моля, автор праці «Енциклопедія державних наук», ввівши це поняття в юридичний обіг держави. Правова держава в огляді Р. Моля – це держава, заснована на ідеї права, завдання якої двояке:

по-перше, це охорона громадського порядку на всій території країни, де розширені повноваження влади держави; по-друге, сприяння реалізації громадянами своїх прав.

У передових країнах світу принципи верховенства права почали впроваджуватись наприкінці XVIII ст. Спочатку вони були проголошені Конституцією США (1787 р.) та «Декларацією прав людини» у Франції (1789 р.), в якій визначалося, що «всі люди народжуються і залишаються вільними і рівними в правах» [3, с. 26]. Проте вперше принцип верховенства права було визнано в Основному законі ФРН 1949 р. [4].

В даний час цей принцип прямо чи опосередковано закріплений в конституціях багатьох країн, хоча досконалої правової держави ще не досягнуто в жодній країні, тому що, перш за все, це є орієнтир суспільно-політичного розвитку конкретної держави.

З часу відновлення України, теорія правової держави привернула увагу багатьох суспільствознавців. Це зумов-

лено, як необхідністю подальшого розвитку, так і реального впровадження верховенства права в нашій країні.

Питання правового регулювання та теорії правової держави були предметом дослідження багатьох вітчизняних та закордонних вчених. Серед них Р. Ф. Гринюк, А. П. Заєць, М. І. Козюбра, А. М. Колодій, О. Р. Михайленко, Н. Р. Нижник, О. В. Петришин, П. М. Рабінович, О. В. Скрипнюк, В. М. Тертишник, М. Г. Хаустова та інші. Проте питання теорії правової держави та специфіки її втілення в сучасному українському суспільстві потребує комплексного вивчення, що і є метою нашого дослідження.

Без чіткого розуміння того, що таке правова держава, неможливо вирішити основні проблеми пов'язані з її будовою. Тому важливо з'ясувати значення цього поняття.

Правова держава – це система органів та інститутів, які гарантують і охороняють нормальне функціонування громадянського суспільства. Це держава, в якій панує закон, стосовно якого в однаковому відношенні перебувають влади всіх рівнів, партії, громадські організації, посадові особи і окремі громадяни [5].

Науковці визначають верховенство права як наслідок взаємовідносин між правом і державою. У цьому контексті будь-яку державу можна назвати правовою. Це пов'язане з тим, що державні суб'єкти не можуть функціонувати без правил, норм поведінки та певних повноважень органів державної влади.

На думку багатьох науковців, правова держава, насамперед, характеризується верховенством права в суспільстві, тобто верховенство права поширюється не лише на пересічних громадян, а й на державних службовців та посадових осіб, від дрібних органів місцевого самоврядування до глави держави.

Сьогодні верховенство права також означає, що міжнародне право має пріоритет над національним, якщо держава підписала і ратифікувала відповідні правові акти, а національне законодавство відповідає загально-визнаним принципам і нормам міжнародного права. Виходячи з цього, можна сказати, що рівність громадян та їх об'єднань у державі гарантується лише тоді, коли існує розвинена правова система.

Законодавство будь-якої держави має бути якісним. Тобто, воно повинно характеризуватися гуманізмом, рівністю та утвердженням основних прав і свобод людини. Водночас свободи особистості не повинні бути абсолютними, а повинні допускати певні обмеження, які мають бути однаковими для всіх учасників суспільних відносин. Загалом права громадян мають виражатися в культурній, політичній, особистій та інших сферах життя [5].

Тому органи державної влади захищають свободи громадян, забезпечують їхню безпеку та захист, визнають права людини основою легітимного державотворення. Нормативно-правова база, що створюється органами державної влади, повинна відповідати принципу непорушності прав людини і громадянина.

Загальноприйнятим розумінням сутності правової держави є «держава, яка формує демократично організовану національну владу, що складається з громадян з високим рівнем правової культури і з соціально залежною адміністративною структурою, що забезпечує реалізацію суверенних прав і свобод громадян за допомогою ефективного законодавства» [5].

Незаперечним є той факт, що правова держава – це не що інше, як форма організації та діяльності державної влади, яка характеризується конституційним правлінням і законністю, верховенством права, поділом державної влади та взаємним контролем державних інститутів, взаємною відповідальністю держави та особи, а також демократичною системою визнання, гарантування та забезпечення дотримання основоположних прав людини і громадянина.

Конституційні положення про права людини і громадянина розвиваються в українському законодавстві, зокрема

в законах про власність, підприємництво, свободу совісті та релігійні організації, а також про статус суддів, прокурорів та адвокатури. Зміцнення верховенства права та влади досягається шляхом підвищення якості законів та законодавчих процесів [6].

Формування правової держави вимагає поділу влади на різні гілки. В Україні законодавча влада належить Верховній Раді, а виконавча Уряду, державним органам та Президенту. Судова влада здійснюється Верховним Судом України, загальними та спеціалізованими судами. Верховна Рада приймає закони та контролює їх виконання, виконавча влада організовує їх виконання, а суди здійснюють правосуддя (вирішуючи кримінальні, цивільні, господарські та інші справи) [7].

Суди відіграють важливу роль у механізмах захисту прав людини. Стаття 8 Конституції України визначає, що звернення до суду для безпосереднього захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина гарантується Конституцією України.

Україна вступила до Ради Європи 9 листопада 1995 р., а 17 липня 1997 р. ратифікувала Європейську конвенцію з прав людини, що дає можливість, з одного боку, встановити міжнародний контроль над національними судовими органами у вирішенні спірних питань щодо прав людини, а з іншого – надати кожному українцю можливість звернутися за захистом своїх прав до Європейського суду з прав людини. Таким чином, були створені правові передумови для реалізації ч. 4 ст. 55 Конституції України.

Основним призначенням судової влади в правовій державі є захист людини від правопорушень з боку самої держави, її органів та посадових осіб, а також від свавілля громадян. Судова система повинна бути простою і доступною для населення, а судові процедури – відкритими.

Однак судова система в Україні не відповідає цим принципам. Хоча і прийнято Закон України «Про судову стрію і статус суддів», спрямований на підвищення престижу судів, забезпечення їх незалежності та законності, довіра суспільства до суддів у країні дуже низька через їх упередженість та корупцію, що свідчить про значний рівень заангажованості та політизації української судової системи [8].

Законодавча система країни перебуває на стадії трансформації. На основі принципів, проголошених Конституцією України, внесено зміни до низки законодавчих актів. Зокрема, були внесені зміни до Конституції, Цивільного, Сімейного, Адміністративного, Кримінального та Земельного кодексів [8].

Концепція правової держави передбачає наявність у всіх громадян високої правової культури, обізнаності з важливими законами, а також навичок і вмінь використовувати їх у реальному житті [4]. Сьогодні існує нагальна потреба у підвищенні рівня правової культури, рівня правової обізнаності як громадян нашої держави, так і людей, які займають високі владні посади, так як всі повинні захищати Україну від збройної агресії росії, реагувати на моральні потреби українського народу, генерувати нові знання і політику, свідомо вирішувати питання сучасного державотворення.

Слід зазначити, що необхідною умовою правової держави є формування громадянського суспільства з високим рівнем самоорганізації та саморегуляції, тому що не держава створює громадянське суспільство, а громадянське суспільство створює і контролює державу. При цьому, держава правовим чином повинна захищати своїх громадян, забезпечувати рівність усіх перед законом. Відносини між державою та громадянським суспільством повинні ґрунтуватися на діалозі та співпраці, що забезпечить існування та розвиток демократичного громадянського суспільства та верховенства права.

Таким чином, закріплення в Конституції положення про те, що «Україна є правовою державою» [9, ст. 1], ще

не дає достатніх підстав для такого висновку. Сьогодні ми можемо говорити лише про загальні риси правової держави та проблеми її становлення, хоча Україна зробила багато кроків на шляху до утвердження верховенства права, але не всі вони реалізуються в повсякденному житті українців. Все ще існує формальний поділ влади, іноді правові норми суперечать одна одній, помітне зрощення державних структур зі структурами правлячої партії та переважання жорстких методів управління, що відрізняє українську державу від правової демократії.

Судова система також не дотримується принципу верховенства права. Через кругову поруку та корупцію довіра суспільства до суддів вкрай низька.

Україна продовжує стикатися з економічною та політичною кризою, в той час як війна Росії проти України триває. У цій ситуації треба, в першу чергу, модернізувати свою систему національної безпеки, що забезпечить захист інтересів держави, суспільства та особи від внутрішніх і зовнішніх загроз.

Теорія і практика правової держави спрямована на утвердження принципу національного суверенітету. Варто зазначити, що громадянське суспільство є основою демократичної правової держави. У контексті розбудови громадянського суспільства та правової держави важливе значення має визначення цінності категорії «права людини».

Найважливішим чинником захисту цілісності суспільства і держави, забезпечення стабільності та правопорядку є належний рівень правової культури. Громадяни правової держави повинні бути високоосвіченими, законослухняними та відповідальними у відносинах із законом.

Отже, динамічне державотворення, яке відбувається в Україні в останні роки, характеризується складними і суперечливими процесами. Є підстави вважати, що наразі є складнощі набуття Україною демократичних, соціальних та правових характеристик. Потрібно посилювати та забезпечувати нормативно та організаційно такі складові правової держави як: верховенство права; система права та система законодавства, ефективність правового регулювання; дотримання принципу непорушності прав людини і громадянина; поділ державної влади та взаємний контроль державних інститутів; взаємна відповідальність держави та особи; здійснення правосуддя; правова культура громадян; формування громадянського суспільства з високим рівнем самоорганізації та саморегуляції.

На даний час основним завданням української правової держави є подолання найбільшої загрози національній безпеці – війни росії проти України.

В подальшому необхідно дослідити шляхи зміцнення вищезазначених складових національної правової держави в Україні в сучасних умовах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Марк Туллій Ціцерон. Про закони. Про державу. Про природу богів. Львів: Апріорі, 2023. 392 с.
2. Гринюк Р. Правова держава і демократія: питання взаємодії та взаємозв'язку. *Право України*. Київ: ТОВ «Видавничий Дім «Ін Юре», 2010. № 7. С. 45–46.
3. Петришин О. В. Верховенство права в системі дії права. *Проблеми законності*. Харків: Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого, 2009. № 100. С. 18–30.
4. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави : навчальний посібник. Львів. 2007, 192 с.
5. Колодій А. М. Концепція громадянського суспільства: проблема узгодженості теоретичних підходів та емпіричних моделей. *Громадянське суспільство як здійснення свободи. Центрально-східноєвропейський досвід*: 36. наук. пр. Львів, 1999. С. 21–38.
6. Заєць А. П. Формування ідеї правової державності в процесі створення нової Конституції України (1994–1996 рр.). *Вісник Академії правових наук України*. Харків: Право, 1998. № 4 (15). С. 54–70.
7. Нижник Н. Державна влада та ідеї правової держави в умовах реалізації Конституції України. URL: http://www.dridu.dp.ua/biblioteka/doc/Vzajemovidosny_derzhavy_ta_suspilstva.pdf (дата звернення: 20.08.2023).
8. Тertiшник В. Правова держава: гострі кути на шляху від концептуальної моделі до реальності. *Вісник Національної академії наук України*. Київ, 2007. № 3. С. 23–a29.
9. Конституція України від 28 червня 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#top> (дата звернення: 20.08.2023).